Ő S K A J Á N

Ady lelkében és költészetében, az eddig tárgyaltak mellett ott van lényünk egy olyan lehetősége is, mely kigúnyolja, tagadja, lenézi vagy átkozza lelkünk eszményi oldalát, a *démoni* elem, amelyet ő az Ős Kaján nevével illet. Költészetének ez a vonása lett indítékává annak a vádnak, hogy Ady minden pozitív szellem-erkölcsi érték beteg tagadója, hogy költészete, puszta negatívum, nihilizmus. Ady e vád tükrében Mefiszfó arcát mutatja, kinek lényege az örök tagadás, Goethe szavaival: „én az vagyok, ki örökké tagad".

A magyar Mefisztó azonban nem hiába választott magának más nevet, az Ős Kajánt, mert nála ennek a démoni szellemnek többrétegű, egész skálát alkotó jelentése van. Az első hang ebben a skálában az emberi lélek ősi, örök *pogányságának* szava. „A Krisztusok mártirjának" nevezi magát, aki szeretkező, daloló, gondatlanul, vadúl rajongó paraszt Apollónak termett s akinek korláttalan, féktelen lelkét „megölték az evangélisták, az életbölcsek, Krisztusok." Lelkében vad tivornyák éjjelén birkózik Ős Kajánnal, a gúnyos arcú, korhely Apollóval, a szerelemnek, az életörömnek, a mámornak, a harcnak, a pénznek, „pogány dalok, víg hajnalok, boszorkányos, forró szelek" táltosán nyargaló énekesével.

„O Babilon ideje óta" ott harcol a lelkében ez a költő, ez az apollói örökség, ez az ő cimborája, apja, császára, istene, örök ösztönzéssel, hogy hányja le magáról kegyes, illemes nyűgeit s legyen az ő szószólója. Tudja, hogy ez az ő öröklött, igazi lénye, a boros-

kedvű, zeneszerszámos, paripás Ős Kaján, akinek királyi bíbor van a vállán. De az, akit „megöltek az evangélisták”, nem tud többé királyi pogányságához visszatalálni. A lelkében élő bíbor elérhetetlen álom, amelyet rossz zsaketben bóbiskálva álmodik, a találkozás ítélet, mely „Feszület, két gyertya, komorság” képében nehezedik a mámor asztalára. Ős Kaján kacagva nyargal tovább s a költő holtan nyúlik el az asztal alatt. De azért újra és újra megjelenik lelkében az Ős Kaján-i pogányság, s démoni vitába kezd a „másik” poétával, a krisztusival, aki szintén ott lakik a lelkében.

Nem hallgatom zsoltáros ajkad,
Nem kell szép, égi birodalmad.
Selymet, pénzt akar egy leány,
Vár, vár reám.

Ebben a versben, a „Judás és Jézus”-ban példázatosan van szemléltetve a lelki küzdelem, amely az isteni és a démoni erők kőzött végbemegy a költő lelkében.

Dühödt, lázongó szivverésem
Golgotai bazaltra vésem.
Krisztus, poétám, szent Alak,
Eladtalak.
Enyém volt minden álmodásod,
Én voltam a lelked, a másod,
Megkoszorúztam a fejed,
Szerettelek.
S eladtalak, én fejedelmem,
Mert az Élet az én szerelmem,
Mert én is álmodok nagyot:
Költő vagyok.

Az az élet, amelyről Ős Kaján álmodik a költőben, *ez* az élet, ennek a világnak mámora, kincse, szerelme, uralma. „Nincs büve az Igének”, amely a szép égi birodalommal kecsegteti, mert álmai forrón, szenvedélyesen húzzák ennek a földi világnak kincses gyönyöréhez. És ezért csak a mámor tudja kiengesztelni és megbékíteni egy-egy pillanatra földi sorsával, mely megtagadta tőle az élet kincses gyönyörét. Mikor mint Mámor fejedelem ül „az asztaltrónon”, egyszerre megtalálja ősi pogány valóját, a bíboros Ős Kaján.

Nagy szemeim tűzelnek,
Fülemben ifjú dalok.
Orrom, szám, szivem töltik
Muskotályos illatok.
Boros, nagy dicsőségem
Villámlik, szinte vakit.
Kiáltok: „hozzatok, hejh
Egy inséges valakit.”

Pogány életszerelme egy fiatal faun ujjongásával, a gyönyörtől nyugtalan és rebegő szívvel zengi a „Májusi zápor után” élettől és szerelemtől túláradó mezőt egy olyan versben, amelynek zenéjében harsogva lüktet és árad a vér piros dala s képeiben lebűvölő erővel rohan meg egy őspogány természetlátás bűbája. Hangja hirtelen átalakúl egy szatír gúnyos, buja rikkantásává, mellyel rendesen valami bús, komoly hangulatú versébe kacag bele, magát és mást csúfolva, mint a Várás a Tavaszgunyhóban, Özvegy legények tánca, Thaiszok tavaszi ünnepe, Egy régi színész-lyány, Kató a misén c. verseiben. Ebben az utóbbiban, melynek a gondolata a krisztusi irgalom áhítatos tiszteletében fogant, egyetlen jelzőnek alkalmazásával a szatír olyan gúnyvigyorgását viszi bele a versbe, amely már a démoni-

val határos. Igaz, hogy az Ős Kaján művészetére nézve ennél jellemzőbb helyet keveset találhatunk Adynál.

De még ezen is túl megy a hangja nehány versében, ahol már egészen démoni, mefisztói lesz, mint a Gonosz csókok tudománya, Halálbavivő vonatok, Jöjj, Léda, megölellek, Megölelném a lányod címüekben. Ezekben már a rontás, rombolás és a mefisztói káröröm hahotája hangzik fel.

Egy másik jellemvonása az Ős Kajánnak a *pénz,* az arany után való sóvárgás. Ebben az a démoni, hogy mint emésztő szenvedély jelenik meg, mint pokoli „sárga láng", melyet csak az aranyárba való bemerítéssel lehetne eloltani.

Az arany úgy jelenik meg ezekben a versekben, mint a Kísértő, a Sátán legellenállhatatlanabb, legfélelmesebb fegyvere, mely a romlásba visz és mégis kívánatos. (Rózsaliget a pusztán, Pénz a remeteségben.) Majd valóságos Mammonistenként, kegyetlen, szívtelen, de mindenható Úr gyanánt magaslik föl előtte, akinek irgalmáért könyörög, aki nélkül nincs számára élet. (Harc a Nagyúrral, Mi Urunk: a Pénz.) Néha az élet lényegének látja, halálos, sivár, csaló lényegnek, de olyannak mégis, akitől minden jő s ahová minden visszatér. (A nagy pénztárnok. Vér és Arany.) Úgy áll meg előtte, mint egy titkos templom előtt, ahol a gazdagok misztikus kultusszal veszik körűl Pénz istent, míg ő koldusul sír az éjszakában, mint a Rotschildék palotája, vagy a Lázár a palota előtt c. versben, amelyben valósággal hallja is az arany kultuszát:

Pénzt olvas valaki.
Zenék zenéje:
Nem hallottam még ilyet soha.
Selymes papirok
Im halk és büszke zsoltárra gyújtnak,

Csilingelnek a kőlyők-ércek.
Zeng az arany
S az én könnyeim húllnak.
S én a palotát támasztom.
Zúg, megtolúl, viharzik a zene.
Milyen zsolozsma.
Mintha a világ
Minden öröme benne zengene.
Kié az a pénz ?
Az én könnyeim húllnak.
Száradjon el a keze.
Gonosz és boldog keze.
A nyomorúltnak.

Egy harmadik hangja az Ős Kajánnak a *halállal* való kötődés, az elmúlásnak hol daccal, hol gúnnyal, hol keserű haraggal való hánytorgatása, mint Egy vidám tor, A hotel-szobák lakója, Idő előtt elmúlni, Gonoszak a halottak, Sírás az életfa alatt, Sötét vizek partján, A bölcsesség áldozása c. versekben.

Ez a hang hajlik át aztán a Bolyongás Azurországban szelíd melanchóliáján keresztűl a nihil, a tagadás hangjába. Ennek is megvannak a változatai.

Először az az indulat jelenik meg, amely mindent meg akar semmisíteni, mivel neki nem sikerűlt az élet, (Megöltem egy pillangót), azután az az indúlat, amely tagadja azt, ami nem érzékelhető (Hó húll a sárba), végre az az indúlat, amely mindent tagad; amely himnuszt énekel a Nincsennek:

Nincsen semmi, ami van,
Egy Való van: a Nincsen,
Az ördög a rokonunk
S ellenségünk az Isten.

Az Ős Kaján hangjának ezek a változatai csak különböző megnyilvánulásai annak a démoni öntudatnak, amely Adyban élt s amelyet több versében önmagáról meg is vallott.

Az „Új vizeken járok” c. versében arról tesz vallomást, hogy neki mindegy, a szentlélek, vagy a korcsma gőze hajtja hajóját, csak új vizekre hajtsa, mert nem akar a szürkék hegedőse lenni.

„Az én testamentumom”-ban a több gőggel való harcot köti utóda szívére; az „Eladó a hajó” c. versében élete örökségét ezzel kínálja:

Eladó a hajó,
S aki méltó szép, szent kárhozásra,
Szökkenjen föl rá megbabonázva.
.....
Eladó a hajó,
Elég drága, jöjjön, aki kéri:
Szép pokol-útja lesz, de megéri.

A „Hunn, új legendá”-ban toronyként ágaskodó gőgje nemcsak a más nagyok, de a saját költészetét is legőgöli:

Én voltam Úr, a Vers csak cifra szolga,
Hulltommal húllni: ez a szolga dolga,
Ha a Nagyúr sírja szolgákat követel.

A Sátán kevélyének nevezi magát, aki csak azon jajgat, hogy nem úgy élt, mint ehez a névhez illik, „életét végig gőgben élve”.

És végre, mikor az elmúlás szele megérinti és végtelen epedéssel énekel az élet szépségeiről, amely mind az övé volt, arra gondolva hirtelen, aki helyére fog állani, átokba tör ki démoni öntudata:

Átkozott legyen az
Aki helyemre áll majd,
Inyére méreg hulljon,
Két szeme megvakuljon.
Álljon el a szive.
Süketen tétovázzon,
S ha tud majd asszonyt lelni,
Ne tudja megőlelni.

Van-e ennek a démoni elemnek magyarázata?

A zseni lelkében az emberi élet örök, nagy mozgatói és tényezői találkoznak s azok az ellentétes hatalmak, melyeknek küzdelme a mindennapi ember életében végre is egy megalkuvással egyenlítődik ki, a zseniben sohasem jutnak elpihenéshez, csatájuk örök és ebben a harcban mindenik a maga egyoldaluságában éli ki magát. A zseni sorsa ezért olyan tragikus, mert emberi lelkével kell együttartania olyan ellentétes erőket, melyek a mindennapi életben együtt nem működhetnek s harmóniába nem juthatnak. Ezek az erők tehát előreláthatólag felemésztik és széttörik az emberi cserépedényt, mely csak arra volt jó, hogy egy pillanatra, mint Jeremiás forró fazaka, megperdűljön a szemünk előtt és kisúgározzon olyan erőket, amelyek ilyen méretekben és ilyen együttesben egy életben másként nem tapasztalhatók. Hogy ezek az ellentétek miként férnek meg csak egyideig is a zseni lelkében, az misztérium; de az világos, hogy a zseni sohasem a harmóniának, hanem mindig a diszharmóniának végletes képe, lélek, de nem *jellem,* mert forrongó és lángoló lelkűlete soha sem szilárdulhat és higgadhat jellemmé, a jellem pedig mindig a lelkületnek *egy irányban* való megszilárdúlását és állandósúlását jelenti. Lelki képe az emberélet *egészének,* ragyogó és sötét oldalával együtt, jó és rossz lehetőségek végletes szemléltetője,

tükör, amelyben látjuk az összes lehetőségeket, de amely épenezért csak mint tükör jöhet ítélet alá. A művészzseni csodálatos képessége az, hogy a legellentétesebb emberi indúlatokat egyforma teljességgel és őszinteséggel tudja átélni, mégpedig a legmagasabb fokon és mikor alkot, alkotásában egyformán őmaga tud lenni mindenik véglet ábrázolásában. Nagyszerű színész, aki képes minden emberinek teljes hűségű megjelenítésére, csakhogy minden szerepében magamagát ábrázolja, más és más végletében. Míg a színésznek más adja a feladatot, melybe magát bele kell élnie, a költőzsenire saját forrongó lelkében feszűlő és harcoló ellentett erők kényszerítenek feladatokat, melyeket a kifejezésben meg kell valósítania. És ez a teremtési kényszer sokszorosan kockázatos akkor, mikor a költőzseni lírikus, aki nem rejtheti el magát regényének hőseiben, vagy drámájának szereplőiben, nem viheti át érzelmeit és lényét másokra, akiket lelke álarcaiúl és villámhárítóiúl alkotott s tolt maga és az emberek közé. Természetes, hogy a lírai zseni fokozott mértékben lesz kitéve az emberek ítélkezésének, esetleg kárhoztatásának, mert önmagáról és önmagából beszél, meztelen lelkét tárva ki a szemlélőnek. Ebben a lélekben jelentkezhetnek olyan vonások, melyek az emberi élet ragyogó, kívánatos és nemes oldalait ábrázolják hatalmas dimenziókban és alkalmasak arra, hogy a nagy élet után vágyó emberiség előtt eszményként lebegjenek, de épen, mert a zseni lelkében az emberlélek minden lehetősége forrong, jelentkezhetnek azok a vonások is, melyek életünk sötét, rejtegetett, démoni oldalát mútatják szintén hatalmas dimenziókban s amelyek nem szolgáltatnak követendő eszményt. De mind a két végletben a mi lelkünk, az emberi lélek jelenik meg a költőzseni nyilvánúlásaiban, csakhogy ami bennünk esetleg, csak gyönge lehetőség, lekötött és lefo-

kozott indúlat, néha saját magunk elől is takargatott ösztön, az itt mind hatalmasan élő, szabadon nyilvánuló, töretlen és elegyítetlen élet, innen, vagy túl azokon az életmértékeken, melyeket felállít a mindennapi emberi közösség életét lehetővé tevő bölcsesség.

Ady költészetében is nagy terjedelemben és nagy változatossággal nyilvánúlt meg az élet eszményi tartalmával és céljaival szembeni naturális, pogány föld- és életszerelem, a földi gazdagság sóvárgása, a tagadás szelleme és a gúnyos, gőgös mefisztói lelkűlet. Ez kétségtelen tény, amelyet nem lehet s nem szabad letagadni. Ez az ő lelkének nagy diszharmóniája, amely a kivételes életnek tragikus velejárója. De ez a szomorú jelenség nem azt jelenti, mintha Adynak ez az állandó és egyetlen magatartása lett volna az élettel szemben s mintha ez a démoniság gyönyörűséget okozott volna neki. Ez a diszharmónia a zseni harmóniát kereső lelkének folytonos visszaesése volt az ürbe, amelyből ki akarta küzdeni magát. Maga tesz erről vallomást:

Forgott körűltem zagyva módon
Lármával, vadúl a világ
És én kerestem egyre-egyre
Valami nagy Harmóniát.

Hogy ezt időnként megtalálta, arról később lesz alkalmunk meggyőződni, de hogy állandóan és véglegesen meg nem találhatta az életben, az zsenivoltából következett, melyhez a diszharmónia lényege szerint tartozik hozzá.

Ebből a diszharmóniából két menekvési lehetőség nyílott Ady lelke előtt s ő egész szenvedéllyel kereste és hívta mind a kettőt: a Halált és az Istent. Megrázó küzdelem volt, amíg e kettőt külön és ellenségként látta. Életének katarzisza ott következett be, mikor meglátta, új Fausztként a megváltás útját: a Halálon át Istenhez.